

<https://helda.helsinki.fi>

Kuluttaja-kansalaisen kritiikki ja uudenlaiset talousmallit: uusintava ja moninainen toimijuus ruokataloudessa

Kallio, Galina

Gaudeamus

2022

Kallio , G & Houtbeckers , E 2022 , Kuluttaja-kansalaisen kritiikki ja uudenlaiset talousmallit:
uusintava ja moninainen toimijuus ruokataloudessa . julkaisussa S Laakso & R Aro (toim) ,
pöPlaneetan kokoinen arki : Askelia kestävämpään politiikkaan . Gaudea

---

<http://hdl.handle.net/10138/354791>

---

unspecified
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

11

Kuluttajakansalaisen kritiikistä omaehtoiseen toimijuuteen ruokataloudessa

GALINA KALLIO & EEVA HOUTBECKERS

Kuulemme usein, että kaupat tarjoavat sitä, mitä kuluttaja haluaa. Kuluttajan pitäisi siis kyetä valinnoillaan vaikuttamaan kauppohen tarjontaan. Tai jos haluaa ylipäänsä vaikuttaa, pitäisi äänestää – vaaleissa tai jaloillaan!

Vallitsevat taloudelliset ja poliittiset puhetavat määrittävät arjen toimintamahdollisuuksia. Ihmisille annetut kuluttajan ja kansalaisen – mutta myös esimerkiksi työntekijän, yrittäjän tai tuottajan – roolit ohjaavat toimintaa ja rakentavat yksilöiden identiteettiä. Samaan aikaan nämä roolit myös rajoittavat ihmisten mahdollisuuksia toimia. Aiheesta kirjoittavat myös Veikko Eranti ja Maija Faehnle tässä kirjassa.

Toimintamahdollisuudet, joihin edellä mainituilla rooleilla viittaamme, eivät ole pysyviä, vaan toimijuus on moninaista ja muuttuvaa. Siksi toimijuuden rajaaminen ”kuluttajakansalaisuuteen” kätkee olemassa olevaa moninaisuutta eikä lopulta heijasta ihmisten arkikokemuksia tai todellisia toimintamahdollisuuksia – tai mahdottomuuksia.

Tässä luvussa tarkastelemme, miksi käsitteet ovat tärkeitä puhuttaessa (ruoka)taloudesta. Myös muut kuin tutkijat käyttävät jatkuvasti käsitteitä, ja niihin liitetyt merkitykset vaikuttavat ihmisten arkeen. Puheessa käytetyt käsitteet määrittävät ihmisten tapaa ajatella ja toimia sekä tuottavat ja ylläpitävät yleisesti hyväksytyjä toimintatapoja. Tämän vuoksi on tärkeää ymmärtää käsitteiden merkityksiä, taustoja ja arkikäyttöä.

Esittelemme kuluttajakansalaisen käsitteen ja teemme näkyväksi sen tuottamaa toimijuutta tarkastelemalla omaehtoista ruokataloutta. Annamme tutkimuksiimme pohjautuen esimerkkejä kumppanuusmaataloudesta, uudistavasta maataloudesta ja omavaraisuuteen pyrkivistä kotitalouksista. Esimerkeissämme toimijuus ei rajoitu kuluttamiseen tai kansalaisuuteen, vaan se on moninaista toimintaa: työtä, tuottamista, hoitamista, organisoimista, selviytymistä ja hyödyntämistä.

Suomessa ruoka tuotetaan, jalostetaan, jaellaan ja kulutetaan pääosin markkinatalouden ehdoin. Siinä päätoimijoita ovat maatalousyrittäjät ja muut tuottajat, atriitit ja valiot, määräävässä markkina-asemassa olevien Keskon ja S-ryhmän omistamat marketit ja ennen kaikkea kuluttajat. Ruokatalous tarjoaakin hyvän esimerkin siitä, miten markkinaehtoisuutta korostava puhetapa kuluttajista ohjaa ihmisten arjen toimintaa. Yhtäältä se tarjoaa valinnanvapautta mutta toisaalta rajoittaa toimijuuden kapeasti osaksi raha- ja kasvutaloutta ja vallitsevia valta-asetelmia tukevia yhteiskuntarakenteita. Pohdimme, kuinka toisenlaiset, omaehtoisemmat tavat toimia ruokataloudessa kyseenalaistavat vallitsevat puhuvat sekä arjen toimijuuden ympäristökysymyksissä.

Kuluttajakansalaisuuden käsitteen korvaamisen sijaan puhumme mieluummin omaehtoisesta, moninaisesta ja uusintavasta toimijuudesta. Tällä pyrimme kuvaamaan toimintaa, emme määrittämään toimijuutta. Sanalla uusintava viittaamme rutiinoituneeseen, usein itsestäänselvytenä otettuun työhön, jolle

ihmisyhteisöjen jatkuvuus perustuu. Tämänkaltaista, jatkuvuudelle välttämätöntä ja väistämätöntä työtä, jota tehdään usein ilman palkkaa, on esimerkiksi hoivatyö.

Moninaisella tarkoitamme taas sitä, että ihmiset toimivat ruokataloudessa ja arjessa laajemmin monissa eri rooleissa samanaikaisesti, eikä heidän toimijuuttaan tulisi näin ollen pelkistää kuluttajakansalaisuuteen. Tämän jälkeen paneudumme omaehtoisuuteen. Väitämme, että omaehtoinen, moninainen ja uusintava toimijuus on ihmisten arjessa aina läsnä, mutta monin eri tavoin. Kysymme, mitä toiminnassa, kuten omavaraisessa ruokataloudessa, uusinnetaan, miten ja miksi. Näiden kysymysten avulla on mahdollista tarkastella ihmisten toimintaa kokemuksista käsin sen sijaan, että tuotamme yhä uudelleen vallitsevia oletuksia ja valtavirtaisia tapoja puhua toimijuudesta. Vahvoista, ihmisen toimintaa rajoittavista puhetavoista luopuminen on mahdollista, mutta se edellyttää herkistymistä moninaisuudelle sekä epävarmuuden sallimista puhumisen ja asioiden nimeämisen tavoissa.

Omaehtoinen ruokatalous tutkimuskohteena

Ruokajärjestelmä on kokonaisuus, jossa yhdistyvät ruoan tuotanto, jalostus, jakelu ja kulutus sekä kaikki näiden väliin jäävät toiminnot.¹ Ruokatalous tuo esiin ruokajärjestelmän kytkäytyneisyyden talouden mekanismeihin. Taloutta eivät määrittele vain taloustieteen mallit, vaan taloutta on kaikki se, mitä ihmiset tekevät yhdessä kaltaistensa ja muunlajisten kanssa varmistaakseen toimeentulonsa.² Vallitsevan kasvu- tai markkinatalouden tavoin voimme puhua myös vallitsevasta, kasvutalouteen pohjaavasta ruokataloudesta.

Olemme kumpikin tehneet etnografista tutkimusta ruokaan liittyvästä ruohonjuuritason toiminnasta. Etnografialla tarkoitamme tutkimuksen tekemisen tapaa, jossa pyritään ymmärtä-

mään, kuvaamaan ja analysoimaan jotain tiettyä ilmiötä ja siihen kytkeytyviä käytänteitä toimijoiden omista lähtökohdista. Tutkimuksissamme olemme ammentaneet käytänteoreettisesta tutkimusotteesta, jota Jenny Rinkinen esittelee tarkemmin tässä kirjassa.³ Käytänteoria on auttanut meitä määrittelemään omaehtoista ruokataloutta, jossa toimintaa ei voi lokeroida selkeästi kuluttamiseksi tai tuottamiseksi. Käytänteoreettinen tutkimusote on ennen kaikkea ohjannut meitä ottamaan huomioon toimijoiden kokemusmaailman ruokatalouden käytäntöjen tutkimisessa.⁴

Ensimmäinen esimerkkimme keskittyy työn muutoksen ymmärtämiseen Suomessa. Palkkatyön sijaan ihmiset toimivat siinä omaehtoisesti taatakseen toimeentulonsa. Tutkimuksessa olemme selvittäneet muun muassa omavaraisuuteen pyrkivien kotitalouksien kokemuksia. Niiden mukaan esimerkiksi maanomistus ja suhde maahan ovat osoittautuneet merkittäviksi teemoiksi.⁵ Vaikka omavaraisuudella viitataan ihmisten pyrkimykseen tuottaa itse tai lähiyhteisössään tarvitsemansa hyödykkeet ja resurssit – kuten ruoka, lämpö tai sähkö – se ei kuitenkaan typisty vain resurssikysymykseksi. Sen sijaan omavaraisuudessa on kyse suhteesta itseän ja muihin laajemmin.⁶ Tietoinen omavaraisuuteen pyrkiminen muistuttaa suomalaisen pienviljelyn historiaa maaseudulla, ja omavaraisuuden käsite yhdistyykin tällä hetkellä Suomessa ja muualla maailmassa vahvasti maaseudulle suuntautuvaan muuttoliikkeeseen. Omavaraisuuteen pyritään kuitenkin myös kaupungeissa muun muassa kaupunkiviljelyn avulla. Jälkimmäisellä on oma historiansa palstaviljelyssä ja sodanaikaisessa kotitarveviljelyssä.

Toinen esimerkkitutkimus käsittelee uudistavaa maataloutta ja kumppanuusmaataloutta.⁷ Kumppanuusmaatalous (*Community Supported Agriculture, CSA*) voidaan jäljittää 1970-luvun Japaniin, josta se levisi Eurooppaan ja Yhdysvaltoihin 1980-luvulla.⁸ Ajatus

ruokaan liittyvästä kumppanuudesta on lähtöisin kaupunkilaisten, usein naisten ja äitien, tarpeesta saada luonnonmukaista ja terveellistä ruokaa ja samalla tukea paikallisia viljelijöitä, jotka teollinen ruoantuotanto ja globaali ruokajärjestelmä ovat ajaneet ahtaalle.

Kumppanuusmaatalous viittaa eräänlaiseen viljelijän ja kotitalouksien väliseen sopimusviljelyn malliin. Kotitaloudet hankkivat ruokansa tai osan siitä suoraan kumppanuusmaatilalta ostamalla etukäteen sato-osuuksia tai tekemällä talkootöitä pellolla sato-kauden aikana. Uudistava maatalous puolestaan viittaa viljelyperiaatteisiin ja -käytäntöihin, joiden keskiössä on maaperän elinvoimaisuuden parantaminen, luonnon monimuotoisuuden edistäminen ja mielekäs toimeentulo. Molemmissa malleissa pyritään kokonaisvaltaisen kestävyuden ja puhtaan ruoan tuottamisen ohella lisäämään kotitalouksien ja viljelijöiden omavaraisuutta – yhtäältä ruoan saatavuudessa ja toisaalta sen tuottamiseen tarvittavien ravinteiden kierrossa.

Tutkimuksiamme yhdistävät havainnot ihmisten erilaisista mahdollisuuksista ja mahdottomuuksista toimia omaehtoisesti suhteessa valtavirtaiseen (ruoka)talouteen. Omaehtoisuutta on sellainen toiminta, jossa toimijat pyrkivät tietoisesti toimimaan kohti hyväksi näkemäänsä huolimatta siitä, että valtavirtaiset toimintatavat eivät välttämättä tue kyseisiä pyrkimyksiä.

Suomessa ruokatalous on pääasiassa markkinaehtoista, mikä ikään kuin asettaa toimijuuden tietynlaisiin ja selkeisiin rooleihin, kuten maatalousyrittäjyyteen tai kuluttajuuteen. Poikkeaminen näistä toimintamalleista – kuten tilanteissa, joissa tuotantoa ja kulutusta on yhä vaikeampi erottaa toisistaan – herättää ristiriitoja suhteessa oletettuihin toimintatapoihin. Vaikka toimijuutta kuvaavaa sanastoa on vähän, suomen kieleen on kuitenkin muodostunut rikas sanasto kuvaamaan omaehtoisuutta lisäämään pyrkiviä aloitteita: omavaraiskotitaloudet, kotitarveviljely, ruokaosuuskunnat, yhteisöviljely ja kumppanuusmaatalous. Käsitteiden

”kuluttaja” ja ”tuottaja” herättämät vakiintuneet mielikuvat eivät kuvaa kattavasti näissä tapahtuvaa toimintaa.

Omaehtoisessa ruokataloudessa kuluttajat osallistuvat ruoan tuotantoon omassa tai yhteisöpuutarhassa, ruokaosuuskunnissa tai kumppanusmaatiloilla. Ruoantuottajat vastaavasti kuluttavat tuottamaansa ruokaa ”asiakkaina” samalla kun pyrkivät varmistamaan toimeentulonsa. Haluamme tehdä tämän kaiken näkyväksi, joten puhumme vaihtoehdoisen ruokatalouden sijaan omaehtoisesta ruokataloudesta, joka kuvaa mielestämme paremmin tätä toimintaa.

Seuraavaksi tarkastelemme kriittisesti kuluttajakansalaisen käsitettä. Perustelemme, miksi ihmisten toiminnan määrittely tällä tavoin ei ole mielekästä, ja pohdimme, mikä voisi olla vaihtoehtoinen tapa puhua toimijuudesta niin ruokatalouden piirissä kuin yleisemmin.

Kuluttajakansalaisen kritiikki

Puhe kuluttajakansalaisista on yleistä mutta ei ongelmatonta, ja siihen viitataan myös ruoantuotannosta puhuttaessa. Ruoan tuotantoa ja kuluttamista ajatusmallina ja toimintana tukee nykyinen Euroopan unionin harjoittama maatalouspolitiikka, jonka historialliset juuret ulottuvat markkinayhteiskunnan syntyyn 1800-luvulla. Teoksessaan *Suuri murros* taloushistorioitsija Karl Polanyi kuvailee, kuinka 1800-luvun markkinayhteiskunnan luomisessa kolme keskeistä tekijää – työ, maa ja pääoma – tuotiin osaksi markkinayhteiskunnan toimintatapoja kolmessa eri vaiheessa.⁹

Teoksen suomennoksen esipuheessa professori Risto Heiskala kuvaa maata koskevaa prosessia. Ensimmäisessä vaiheessa maa siirrettiin feodaalisesta järjestyksestä osaksi markkinataloutta, ja toisessa vaiheessa ruoantuotannon määrää piti kasvattaa, jotta lisääntyvä teollinen työväestö kyettäisiin ruokkimaan nopeasti.

Kolmannessa vaiheessa ylimitoitettua tuotantoa alettiin viedä ulkomaille ja siirtomaihin, mikä vaikutti haitallisesti niiden omaehtoiseen ruoantuotantoon. Yhteiskunnallinen suojautuminen uusia toimintatapoja vastaan koski pääasiassa aristokraattien ja talonpoikaisluokan etuja, sillä teollinen työväestö oli aktiivisesti vieraannut maasta ja maankäytöstä ja totutettu kuluttajan rooliin.¹⁰

Valtavirran talousajatteluun keskeisesti 1800-luvulla vaikuttaneet taloustieteilijät Adam Smith ja David Ricardo alkoivat kuvata kuluttamista tuottamisen vastakohtana. Siinä yhteiskunta jakautui taloustieteen ja myöhemmin muidenkin tieteenalojen piirissä kahden toimeliaisuuden pääosa-alueeseen: silloin kun ei tehdä töitä, eli tuoteta, niin kulutetaan. Kuluttamisen käsite erotti siihen liittyvän toiminnan ihmisten välisistä suhteista. Tilalle tuli kuluttamisen merkitys omistamisena ja haluna omistaa; nykyään tavaroiden lisäksi halutaan myös aineettomia asioita, kuten kokemuksia, joita myös tuotetaan ja kulutetaan.

Nykyään termi kuluttaja on niin vakiintunut jokapäiväiseen sanastoomme, että ihmisten arkipäiväistä toimintaa on vaikea kuvata enää millään muulla käsitteellä. Antropologi David Graeber avaa käsitteen problematiikkaa: ”Kun näemme jonkun ostavan jääkaappimagneetin ja jonkun toisen laittavan kajalia silmiin tai kokkaavan illallista tai laulavan karaokessa tai istuvan katso-massa televisiota, niin miksi oletamme, että kaikki nämä ihmiset tekevät jollain tasolla samaa asiaa?”¹¹ Graeberin arvostelu kohdistuu muun muassa siihen, että lähestulkoon mikä tahansa toiminta nähdään nykyisin kuluttamisena. Tämä johtuu osittain siitä, että kuluttamista käsitteenä käytetään hyvin väljästi jopa tutkijoiden keskuudessa.

Arjen ympäristökysymyksiin liitetään vahvasti kestävä kuluttaminen. Kestävän kulutuksen tutkija Gill Seyfang on analysoinut ruokaa osana kulutus- ja markkinatutkimuksista tuttua kestävä kulutuksen puhetapa. Tämä puhetapa pitää Seyfangin mukaan

sisällään perustavanlaatuisia oletuksia, jotka avaavat kuluttajakäsitteen ongelmia yleisemminkin. Ensinnäkin kestävä kuluttaminen nojaa näissä tutkimussuuntauksissa oletukseen yksilöiden valinnanvapaudesta markkinoilla. Negatiivisten ekologisten ja sosiaalisten vaikutusten huomiotta jättäminen johtaa kuitenkin lähtökohtaisesti vääristyneeseen hinnoitteluun, minkä takia ihmisillä on todellisuudessa harvoin mahdollisuus valita ekologisesti ja sosiaalisesti kestäviä vaihtoehtoja tai nähdä tuotteiden todellisia kustannuksia, jotka kattaisivat tuotteen koko elinkaaren aikana aiheuttaman ympäristökuorman.

Toiseksi kestävä kuluttaminen ei ota huomioon ihmisten erilaisia motivaatioita tai mahdollisuuksia kuluttaa eli ostaa esimerkiksi luomutuotteita. Kolmanneksi kestävä kuluttaminen näkee yksittäiset ihmiset atomistisena joukkona monikansallisia ja suuria yhtiöitä vastaan eikä ota huomioon epätasapainoisia valtasuhteita. Tämän vuoksi esimerkiksi ihmisten mahdollisuudet vaikuttaa ruoan tarjontaan ovat olemattomat. Neljänneksi kestävä kuluttaminen rajoittuu yleensä vain yksityisen kulutuksen piiriin eikä huomioi institutionaalista, kuten esimerkiksi työpaikkaruokaloissa tapahtuvaa, kuluttamista. Viidenneksi kestävä kulutus ei ota huomioon kokonaiskulutuksen vähentämisen tarvetta.¹²

Kansalaisuus vaikuttaa käsitteenä olevan hieman vähemmän ahtaampi, mutta sen taakkana on linkittyminen kansallisvaltion ajatukseen toimijuuden määrittelyssä.¹³ Valtion kansalaisuus antaa oikeuksia, kuten mahdollisuuden äänestää vaaleissa, mutta johtaa myös velvollisuuksiin, kuten verojen maksuun. Keskusteluissa demokratian kehittämisestä kansalaisuutta käsitellään kuitenkin myös laajemmin.

Kansalaisuus voidaan liittää ruokaan puhumalla ”ruokakansalaisuudesta” (*food citizenship*), millä viitataan ihmisten osallistumista edistävään yhteisölliseen toimintaan. Tämä laajentaa kapeana pidettyä ruoan kuluttajuutta tuomalla mukaan muun

muassa kansalaisuuden statuksen tuottamat oikeudet ja velvollisuudet.¹⁴ Ruokakansalaisuus kytkeytyy myös keskusteluihin ruokademokratiasta ja -suvereniteetista sekä ruokaturvasta ja -oikeudenmukaisuudesta.¹⁵ Ruokademokratiassa ja -suvereniteetissä on kyse tasa-arvoisista mahdollisuuksista vaikuttaa omaan ruokatalouteen. Näitä käsitteitä koskevissa keskusteluissa painotetaan ihmisten kykyä toimia vastuullisemmin ja omaehtoisemmin sekä mahdollisuutta saada terveellistä ruokaa. Ruokaturvan ja -oikeudenmukaisuuden käsitteet taas kytkeytyvät laajemmin globaalin ruokatalouteen ja ruokajärjestelmiin liittyviin kysymyksiin.

Kaikilla puhetavoilla on hyvät ja huonot puolensa, joten ongelma ei välttämättä ole käsitteissä itsessään, vaan siinä, että ne otetaan annettuina. Ruokakeskustelussa erityisen voimakkaat, kuluttajan vaikuttamista ja valinnanmahdollisuutta painottavat käsitteet ja puhettavat asettavat ihmisten toiminnalle tietynlaisia odotuksia. Samalla ne peittävät alleen arkipäiväiset kokemukset siitä, mikä ihmisille on ylipäänsä mahdollista tai mahdotonta.

Kuluttajana toimimista ja kuluttajuutta määrittävät yksilökeskeisyys, valinnanvapaus, mielihalut ja mieltymykset, kun taas kansalaisuudessa painottuvat poliittisen filosofian perinteestä riippuen yhtäältä yksilöiden oikeudet ja toisaalta yhteisökeskeisyys ja vastuu.¹⁶ Filosofi Annemarie Mol onkin todennut, että kuluttajakansalaisuuden käsitteessä yhdistyvät eri suuntiin vievät merkityksiperimät. Hänen mukaansa molempien käsitteiden määrittelemää toimijuutta yhdistää kehollinen kokemuksellisuus, joka on lähtökohtaisesti läsnä mutta joka pitäisi nähdä aktiivisena toiminnan mahdollisuuksia tai mahdottomuuksia tuottavana ja ilmentävänä voimana.¹⁷ Kehollinen kokemuksellisuus ilmenee esimerkiksi siinä, miten kauppakeskusten tai supermarkettien rakennettu ympäristö määrittelee sitä, miten ihmiset voivat liikkua tilassa ja millaisia tarpeita he voivat tyydyttää.

Miten omaehtoisesta ruokataloudesta tulisi sitten puhua? Omaehtoinen ruokatalous sisältää sekä ruoan kuluttamisen että tuottamisen mutta antaa laajemman ja monipuolisemman merkityksen toimijuudelle. Niin kuluttamisessa kuin tuottamisessa edellytetään esimerkiksi työntekoa sekä ihmisiin, eläimiin ja maaperään liittyvää hoivaa. Omaehtoisessa ruokataloudessa tämä työ jää kuitenkin usein näkymättömäksi siksi, ettei sitä tehdä rahatalouden piirissä.¹⁸

Uudenlaiset ruokatalousmallit sekä moninainen ja uusintava toimijuus

Havaintojemme mukaan monet omaehtoisen ruokatalouden käytännöt, kuten kumppanuusmaatalous, omavaraisviljely ja ruokapiiritoiminta, ovat hyviä esimerkkejä uudenlaisista talousmalleista. Ne eivät välttämättä viittaa täysin uudenlaiseen toimintaan vaan pikemminkin tässä ajassa kehkeytyviin uudenlaisiin suhteisiin, jotka muodostuvat nykyisessä (markkina)taloudessa ja Suomen kaltaisessa hyvinvointivaltioissa.¹⁹ On hyödyllistä tunnistaa ja tunnustaa olemassa olevien käsitteiden painolastit ja pyrkiä kuvaamaan ihmisten moninaista toimijuutta taloudessa tuoreella tavalla. Tällaista moninaisuutta kuvaavaa käsitettä ei ole vielä olemassa, joten kokoamme seuraavaksi yhteen ajattelua, jota olemme hyödyntäneet kuvatessamme uusintavaa ja moninaista toimijuutta ruokataloudessa.

Moninaisuuden käsite juontaa juurensa elävän talouden (*diverse economy*) tutkimukseen, jossa talous ymmärretään laajemmin kuin yleiskielessä tai uusklassisessa taloustieteessä.²⁰ Siinä taloutta on kaikki sellainen toiminta, jota ihmiset tekevät tullaan toimeen. Toimeen voi tulla valtavrassa tai sen ulkopuolella. Esimerkiksi työtä on palkkatyön lisäksi myös palkaton hoivatyö ja vapaaehtoistyö. Liiketoimintaa ei tehdä vain osakeyhtiöissä vaan

myös osuuskunnissa, yhteisöissä ja yhteiskunnallisissa yrityksissä. Vaihdantaa harjoitetaan valtion rahataloudessa mutta myös vaihtoehtoisilla valuutoilla, kuten aikapankki, sekä lahjoina. Yksityisomistuksen lisäksi on valtion- ja yhteisöomistusta. Rahoitusta voi saada tai hakea yksityisiltä markkinoilta, luotto-osuuskunnilta, säätiöiltä, mikroluotona, lahjoituksista tai hikipääomana, jossa esimerkiksi osuus yrityksestä lunastetaan työllä. Talous on siis väistämättä moninaista, eikä valtavirtaa olisi ilman vaihtoehtoja.

On kuitenkin tärkeää ymmärtää, että vaihtoehtoisuus ei välttämättä – tai edes usein – viittaa toiminnan yleisyyteen tai harvinaisuuteen. Tällainen toiminta tulisikin ennemmin ymmärtää vaihtoehtona valtavirtaisena pidetyille toiminnalle ja hallitseville puhetavoille. Esimerkiksi kotitalouksissa tehdään huomattavan paljon palkatonta työtä, kuten lastenhoitoa, siivousta ja ruoanlaittoa. Palkaton työ ei siis ole marginaalista, mutta sen saama arvostus ja asema yhteiskunnassa on. Feministinen tutkimus on tehnyt näkyväksi sitä, miten ilmeinen mutta ihmisyhteisöille välttämätön työ nähdään usein itsestäänselvyytenä. Tyypillisesti tällaisen työn tekeminen jää naisille tai muuten yhteiskunnallisesti heikommassa asemassa oleville.²¹

Suomessa työnä nähdään ensisijaisesti palkkatyö, jolloin rahan palkan ulkopuolella tehty työ jää näkymättömiin. Tämä ei suinkaan rajoitu kotitalouksissa tehtyyn työhön vaan pitää sisällään myös erilaisissa yhteisöissä ja esimerkiksi maataloilla vapaaehtois työvoimin tehdyn työn ja vaikkapa perinteiset talkoot. Tätä työtä ja siihen liittyvää toimintaa kuvataan muiden muassa käsitteillä uusintava (*reproduction*) ja hoiva (*care*). Nämä käsitteet liitetään usein vahvasti ihmisten väliseen ja erityisesti naisten tekemään työhön. Omaehtoisen ruokatalouden tarkastelu paljastaa kuitenkin hyvin myös sen, kuinka ihmisten toimijuus on vahvasti kytköksissä ei-inhimillisiin luonnon toimijoihin, kuten eläimiin, kasveihin ja maaperään. Hoivatyö ja uusintava työ tulisikin

käsittää laajemmin eikä pelkästään ihmissuhteita ylläpitävänä toimintana.²²

Havaintojemme mukaan omaehtoisen ruokatalouden toimintaan osallistuminen vaatii kuitenkin enemmän työtä ja sitoutumista kuin se, että osallistuu – usein asiaa sen kummemmin pohtimatta – vallitsevaan ruoantuotantoon, vaihdetaan ja kulutukseen. Uusintava toimijuus on siis helpompaa vallitsevien ruokatalouden instituutioiden kuin omaehtoisten ruokatalouden piirissä. Tämä johtuu siitä, että käytäntöjen muuttaminen on yleisesti ottaen hankalaa, sillä vallalla olevat tavat toimia kytkeytyvät muun muassa vallitseviin puhetapoihin, materiaaliseen infrastruktuuriin ja arjen rytmeihin.²³

Omavaraiskotitalouksien arki kiertyy vuodenaikojen ja kasvukausien ympärille. Vaikka rytmeihin vaikuttavat kotitalouden aikuisten palkkatyön ja lasten koulutyön aikataulut, vaativat esimerkiksi taimikasvatus, kouluminen, istutus, hallalta suojaaminen, kitkeminen, kastelu ja sadonkorjuu oikea-aikaisuutta, eikä näitä vaiheita voi aina täysin ennakoida. Mikäli taloudessa pidetään eläimiä, tuo niiden hoito päivään oman rytminsä. Kotitarveviljely ja eläinten pitäminen vaatii oikeutta maan käyttöön, sillä paimentolaisuus on Suomessa nykylainsäädännön valossa lähes mahdotonta. Uusintaminen läpäisee kaiken paikalleen asettuneen toiminnan: viljeltävistä maista, suojasta ja veden lähteistä on pidettävä huolta. Lisäksi harvemmin asutuilla seuduilla hallittavaan tilaan saattaa kuulua metsää, josta haetaan marjoja, sienä ja polttopuita.

Omavaraisuuteen pyrkivien kotitalouksien kirjo on suuri ja ulottuu kaupunkiviljelystä harvemmin asuttujen seutujen mahdollistamaan rikkaaseen metsästys-, kalastus- ja keräilyperinteeseen. Kaikkia näitä yhdistää talouden moninaisuus. Työn eri muotojen lisäksi kotitaloudet vaihtavat keskenään muun muassa kasveja ja satoa. Kotitalouksissa hyödynnetään julkisesti ei-kenenkään

omistamia varantoja, kuten metsiä ja vesistöjä, joita koskevat myös jokahenkilönoikeudet. Rahoitusta kotitalouden investoinneille saadaan yksityisesti omistettujen pankkien lisäksi esimerkiksi lahjoituksista ja yhteisöhankkeista.

Kumppanuusmaataloudessa toimijuutta määrittävät pitkälti viljelijöiden ja kotitalouksien väliset, alati muokkautuvat suhteet eli kumppanuusyhteisö sekä toimintaan laadittavan sopimusviljelymallin määrittämät reunaehdot.²⁴ Satomaksuihin perustuvassa kumppanuusmallissa kotitaloudet voivat osallistua vähimmillään maksamalla sato-osuutensa ja noutamalla satokassinsa sovitusta paikasta tietyssä ajankohtana ilman velvollisuuksia yhteisölliseen toimintaan tai toiminnan pyörittämiseksi usein vaa-dittuun vapaaehtoistyöhön.

Kumppanuusmaatilain toiminta voi myös pohjautua viljelijöiden ja kotitalouksien yhteisomistukseen.²⁵ Näissä markkinatalouden logiikan usein radikaalistikin kyseenalaistavissa malleissa kotitaloudet maksavat yhdessä viljelijöille palkan ja kattavat viljelyyn tarvittavan budjetin. Esimerkiksi solidaarisuuteen perustuvissa malleissa he saavat ympäri vuoden maatilalla tuotettua ruokaa tarpeidensa mukaan maksukyvystään riippumatta. Joskus kotitaloudet osallistuvat myös hintojen määrittelyyn sopimalla vuosittaisten satomaksujen suuruudesta.

Jotkut kumppanuusmaatalousyhteisöt korostavat, etteivät ihmiset maksa tuotteesta eli hyödykkeestä vaan viljelytyöstä. Tämä ajattelutapa ja asetelma kääntää kuluttajan ja tuottajan perinteiset roolit pääläelleen. Ruoasta tulee ikään kuin ihmisille annettava lahja. Näin ihmiset maksavat ensisijaisesti ekologisesta ja monimuotoisesta viljelystä, ja keskeistä on ruoan eli vastikkeen ja rahan erottaminen toisistaan. Tämä on radikaali tapa ajatella taloutta ja toteuttaa sitä: kun rahasta tehdään vastikkeetonta ja tarpeet tyydyttävistä hyödykkeistä tehdään lahjoja, toimintaa alkavat rahan

sijaan ohjata muut asiat, kuten pyrkimys maan elinvoimaisuuden, monimuotoisuuden ja sosiaalisen hyvinvoinnin lisäämiseen.

Kumppanuusmaataloudessa ja joissakin omavaraisuuteen tähtäävissä kotitalouksissa pyritään tietoisesti muuttamaan markkinatalouden mekanismeilla toimivaa valtavirtaista ruokataloutta ja sen määrittämää toimijuutta. Toisin sanoen omaehtoisen ruokatalouden tavoite on uusintaa yhteisön suhteita sekä yhteyttä maahan ja ruokaan. Nämä esimerkit osoittavat, että toimijuus omaehtoisessa ruokataloudessa on hyvin moninaista eikä sitä voi pelkistää vain yhteen rooliin, kuten kuluttaja, tuottaja, asiakas, jäsen, työntekijä tai vapaaehtoinen.

Käsitteet moninaisen ja uusintavan omaehtoisen toimijuuden tukena

Miksi käsitteet ovat tärkeitä puhuttaessa (ruoka)taloudesta? Ruokatalouden piirissä ja laajemminkin kuluttaminen sisältää oletuksen ihmisten vapaudesta valita kauppaketjujen valikoimasta mieleisensä tuote, kun taas (ruoka)kansalaisuus painottaa ihmisten liikkumatilaa rajautuen kuitenkin kansalaisena toimimiseen. Näkemyksemme mukaan kuluttajakansalaisuuden kritiikki ja ymmärrys uudistavan ruokatalouden moninaisesta toimijuudesta voi johtaa omaehtoisempaan toimintaan sekä auttaa ottamaan talouden omiin käsiin.²⁶

Omaehtoinen (ruoka)talous ei ole vain toimijuuden määrittelyä toisin vaan ajassa elävää ja konkreettista toimintaa muiden kanssa. Koska toiminta tapahtuu sekä rahataloudessa että sen ulkopuolella, sitä pidetään helposti marginaalisena. Omaehtoisen ruokatalouden typistäminen vain muutamien nappikaupaksi tai puuhasteluksi on kuitenkin poliittista. Omaehtoinen ruokatalous on noussut viime vuosina yhä houkuttelevammaksi vaihtoehdoksi, ja kasvanut kiinnostus lähiruokaan on kasvattanut muun

muassa siirtolapuutarhapalstojen, ruokaosuuskuntien jäsenyyden ja paikallisten viljelijöiden tuotteiden kysyntää. Myös omavaraisuus ja uusmaalaistuminen houkuttelevat ihmisiä pois kaupungeista viljelyn ja maatyön äärelle.²⁷

Ansiokkaasti taloustieteen käsitteiden myyttejä murtavan taloustieteilijä Ha-Joon Changin yksi pääväitteistä on, että talous kuuluu kaikille.²⁸ Changin mukaan ihmisten tulisi ymmärtää paremmin sitä, mitä eri talousteorioilla tarkoitetaan. Uudistavan ja moninaisen toimijuuden keskiössä ei ole vain talouslukutaidon oppiminen tai akateemisiin talousteorioihin perehtyminen, vaan siinä otetaan myös askeleita arkisen talouden poliittisuuden hahmottamisen suuntaan. Taloudesta käytettyä kieltä reflektoidaan, ja taloudellisen toiminnan totuttuna pidettyjä käytäntöjä ja niiden piirissä tuotettu (oletettu) toimijuus kyseenalaistetaan. Tähän olemme pyrkineet tässäkin luvussa. Lisäevästä tähän saa – kuten ihmiskeskeisen talousymmärryksen pohtimiseen laajemminkin – muun muassa aiemmin esittämästämme elävän talouden tutkimuksesta.²⁹

Kielenkäytön tarkastelua ja talouden käytäntöjen problematisointia voi tehdä kolmesta näkökulmasta: vahvasti valtaviiran mukana matkaten, vastavirtaan tai kohti kiinnostavia sivuhaaroja moninaisuudelle tilaa tehden.³⁰ Vahvassa positiossa toimija asettuu asemaan, josta on mahdollista tietää paremmin ja enemmän sekä toimia varmasti ongelmien ratkaisemiseksi. Horjuvammassa positiossa toimijan asema on epävarmempi, sillä tietämisen varmuutta epäillään. Mitä voi tietää ilmiöistä, joiden ymmärtämisessä totutut käsitteet eivät paljasta uusia näkökulmia ja joiden tarkasteluun sopivia käsitteitä on tarjolla vain vähän?

Omaehtoisen ruokatalouden näkökulma on yksi tapa toimia ruokataloudessa ja ymmärtää sen mekanismeja paremmin. Yksi nouseva teema on laajemmalle jakautuva ruokaomavaraisuus. Monissa kansallisvaltioissa ruokaomavaraisuus liittyy keskeisesti

huoltovarmuuteen mutta eroaa jaetusta ruokaomavaraisuudesta toimijuuden suhteen. Siinä missä huoltovarmuus on keskitetysti johdettua ja uusintaa ruokajärjestelmän ohella olemassa olevaa ajatusta kuluttajakansalaisista, vahvistaa jaettu ruokaomavaraisuus omaehtoista toimijuutta ruokataloudessa. Ajatus liittyy myös keskusteluun ruokasuvereniteetista, jossa tavoitellaan oikeudenmukaisuutta ja ihmisten mahdollisuutta vaikuttaa ruoantuotantoon.³¹ Lisäksi uusintavan ja moninaisen toimijuuden tekeminen näkyväksi omaehtoisessa ruokataloudessa auttaa ymmärtämään, miten oikeudenmukaisuus toteutuu ihmisten lisäksi myös muunlajisille toimijoille, kuten eläimille ja kasveille.

Toinen teema liittyy talouteen ja sitä kuvaaviin käsitteisiin. Käsitteiden tarkastelu ei ole vain tutkijoiden yksinoikeus, vaan kaikilla tulisi olla siihen mahdollisuus. Tässä työssä feministiset ja postkolonialistiset näkökulmat voivat toimia apuna.³² Arjen käytäntöjen tutkiminen, oli tutkija tai ei, tarkoittaa aina väistämättä myös oman toiminnan ja aseman tarkastelua.³³ Arjen toimijuus ja toimintamahdollisuudet voivat avautua uudella tavalla, jos välillä antautuu pohtimaan millaisin käsittein oma ja muiden toiminta tulee kuvatuksi – ja miksi.

Kuluttajakansalaisuuden käsite ohjaa toimijuutta, mikä voi osaltaan vaikeuttaa siirtymää kestävämpään arkeen ruokataloudessa. Tässä luvussa olemme pyrkineet siirtämään ajattelua ja toimintaa moninaiseen ja uusintavaan omaehtoiseen toimijuuteen, joka laajentaa käsitystämme taloudesta. Kuten tutkimusesimerkimme erilaisista omaehtoisen ruokatalouden malleista osoittavat, kokonaisvaltainen ymmärrys toimijuudesta taloudessa sekä ajatus- ja toimintamallien muutos toteutuvat arjen käytännöissä. Uudistavan ja moninaisen toimijuuden keskiössä ei siten ole vain talousajatteluun perehtyminen, vaan siinä otetaan askeleita arki-talouden moraalisen-poliittisten ymmärrysten hahmottamisen sekä omaehtoisuuden suuntaan.

11.
***Kuluttajakansalaisen
kriittisestä omaehtoiseen
toimijuuteen ruokataloudessa***

1. Lähde 2019.
  2. Miller 2019.
  3. Ks. myös Räsänen & Trux 2012.
  4. Houtbeckers & Kallio 2019.
  5. Houtbeckers 2018.
  6. Salminen 2016.
  7. Kallio 2019; Näkymä 2020.
  8. Henderson 2010.
  9. Polanyi 2009.
  10. Heiskala 2009.
  11. Graeber 2011. Suomennos tekijöiden.
  12. Seyfang 2006.
  13. Kansalaisuutta voidaan tarkastella monin tavoin, vaikka kansalaisuuden historia kytkeytyykin vahvasti valtioon. Erilaisista tavoista tarkastella kansalaisuutta ympäristökon-
- tekstissa ks. esim. Huttunen ym. 2019.
14. Lozano-Cabedo & Gómez-Benito 2017.
  15. Ruokademokratiasta ja -suvereniteetista ks. Renting, Schermer & Rossi 2012. Ruokaturvasta ja -oikeudenmukaisuudesta ks. Lozano-Cabedo & Gómez-Benito 2017.
  16. Mol 2009; Seyfang 2006.
  17. Mol 2009.
  18. Houtbeckers & Kallio 2019; Kallio 2020; Näkymä 2020.
  19. Gibson-Graham ym. 2019; Eskelinen, Hirvilampi & Venäläinen 2020.
  20. Gibson-Graham ym. 2019.
  21. Federici 2012.
  22. Puig de la Bellacasa 2012.
  23. Houtbeckers & Kallio 2019.
  24. Kumppanuusmaataloudesta ks. Cone & Myhre 2000.
  25. Kallio 2019.
  26. Gibson-Graham ym. 2019.
  27. Ruuska & Heikkurinen 2020.
  28. Chang 2015.
  29. Barron & Hess 2020; Houtbeckers & Kallio 2019.
  30. Alhojärvi 2015.
  31. Kortetmäki 2018.
  32. Harding 2008.
  33. Kallio & Houtbeckers 2020.